

Момчило В. Жеравчић

Архимандрит Иларион Руварац и његов значај на проучавању политичке и културне историје Срба

Иларион Руварац, архимандрит, син оца Василија, свештеника, и матере Јулијане, рођене Шевић, родио се 1. септембра 1832. у Митровици, у Срему. Крштено име било му је Јован. Одрастао у Старом Сланкамену и Старим Бановцима. Учио је у Сремским Карловцима, где је 1850. свршио шест разреда гимназије, а наставио VII и VIII у Бечу 1851. и 1852. По положеном испиту зрелости уписао се на правни факултет, а потом по завршетку студија на пом. факултету вратио се у Сремске Карловце, где је учио богословију.

Првог јануара 1861. године закалуђерио се у Манастиру Крушедолу и добио калуђерско име Иларион. Одмах, по монашењу, примљен је као придворни калуђер у патријаршијски двор. 4. марта 1861. рукоположен је за јерођакона, а на Духове исте године произведен је за протођакона, а на Преображење 6 (18. VIII) 1864. за архиђакона, 15. августа 1867. рукоположен је за синђела, 14. јануара 1868. произведен за протосинђела, 27. октобра 1874. за архимандрита гргетешког, 1875—1876. постављен је за привременог ректора богословије и на тој дужности остао је до 1882. када је на почетку ове године разрешен те дужности и упућен у Манастир Гргетег, у коме је остао све до своје смрти 8. августа 1905. године.

Иларион Руварац изабран је за вршачког епископа на седници Синода у Срем. Карловцима 9/21. октобра 1866. Тада су поред њега били предложени: Нектарије Димитријевић, архимандрит месићки и Дамаскин Бранковић, беочински. Први је гласао темишварски епископ Георгије Бранковић, затим бачки Висарион Петровић, горњокарловачки Теофан Живковић, патријарх Герман Анђелић као пуномоћеник оболелог пакрачког епископа Никанора Грујића, будимски епископ Арсеније Стојковић и најзад Г. Анђелић у својству патријарха. Сви су дали глас за Илариона Руварца.

Истога дана је патријарх Герман Анђелић известио цара Францу Јосифа о обављеном избору.

Министар Коломан Тиса предложио је 29. X 1886. Иларионов избор цару на потврду и цар је одлуком 1. XI 1886., потписаном у

Геделу, потврдио Руварца за вршачког епископа. Али Руварац се одрекао ове почести 21. XII 1886. године. Његова оставка је усвојена 6. I 1887. Један од главних разлога његове оставке на чин епископа била је његова велика љубав према науци. Он је учинио оно што је пре њега учинио из истих разлога историчар Јован Рајић, архимандрит. И један и други су претпоставили своје студије и манастирску тишину владичанској каријери, и одбацили понуђену им митру.

ИСТОРИЈСКИ МЕТОД ИЛАРИОНА РУВАРЦА СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА ПРЕД УЛАЗАК ИЛАРИОНА РУВАРЦА У ЊУ

Модерна српска историографија почиње употребом страних извора и литературе, применом историјске критике и изменом средњовековне концепције српске историографије. Срби су могли употребљавати страна дела тек преко хроника грофа Борћа Бранковића (1690—1711) и руског превода дела Мавра Орбинија „Il regno delli Slavi” (1722). Бранковић је већ вршио иако најпримитивнију, историјску критику с конфесионалног и националног гледишта, и са династичком тенденцијом, а на М. Орбинију су се српски историци вежбали највише у конфесионалном критиковању. Бранковићева концепција хроника била је испочетка средњовековна. И он је замишљао српску историју као део опште, али је прва књига, где је требало бити општа историја до појаве Срба, остала торзо. Тако Бранковићеве хронике обухватају, од друге књиге, само историју Срба и околних народа, те постепено прелазе у историју династије Бранковића, и на послетку у Бранковићеве мемоаре. Док је концепција хроника испала добра, композиције уопште нема, те су оне, не само због величине, него и због непрегледности често ексцерпиране. Због погрда страних писаца на Словене желели су Срби своје или словенске писце. Такве је жеље Срба донекле задовољио Павле Ритер Витезовић делом „Serbia illustrata” (1711). Мање прикладан је био за те циљеве „Illyricum vetus et novum” Јована Томке Саског, подешаван за научне и угарске политичке сврхе (1746). Дело је, уосталом, било латинско, па стога теже приступачно као и касније немачка Гебхардијева *Историја Србије, Босне и Дубровника* (1778—1780), написана са сличног гледишта, и сасвим тенденциозна Пејачевићева *Историја Србије*, која је штампана тек 1797., латински. Србима је требала историја српски писана, краћа и јаснија од хроника, а опширнија и тачнија од *Историје Црне Горе* Василија Петровића (1754). — Док је такву састављао Јован Рајић, дотле је Павле Јулинац сложио и издао (1765) свој мали Увод, највише на основу Јована Томке Саског. Увод није ипак могао, због своје краткоће, Србе задовољити. За Рајићеву историју се већ тада знало да се довршује. Док је велика Рајићева историја још лежала као рукопис, издао је Захарије превод Гебхардија, с нотама, у којима га побија (1793). Шимекову *Историју Босне* (1787) није превео, иако је била боља од Гебхардијеве.

Мало затим је изишло Рајићево велико дело *Историја разних словенских народа, особито Бугара, Хрвата и Срба* (1794 — 1795), у четири импозантна тома. Рајић је у својој историји обрадио српску прошлост као део јужнословенске, на широком залеђу опште словенског развитака. Концепција му је одлична. Композиција је одвише схематичка, и изазивала многа понављања. Начин приказивања је достојан, често тешко учеван. У историји су многи српски извори први пут употребљени, понеки су опет великим делом у њој штампани, као на пр. архиепископ Данило, византијски извори довољно исцрпени, други страни мање, литература сасвим мало.

Модерна српска историографија долази после Јована Рајића у типично доба реакције. Креће се у два правца: Стефан Стратимировић са својим карловачким кругом неговао је учено антикварство, које је ретко давало важније научне резултате. Други српски историци писали су историјске саставе као реторска вежбања, на основу Рајића.

После појаве Рајићеве историје јавило се дело Јована Христијана Енгела, *Србија и Босна* (1801). И то дело, као и Гебхардијево, имало је извесну тенденцију, и то сузбијање озлоглашеног панславизма и православног зилотизма. Иначе је Енгел много преводио и вадио из Рајића. Енгелово дело ипак се не може назвати изводом из Рајића, као што је извод из Енгела Давидовићева *Српска историја* (1821., друго издање 1846., треће 1848), а из Рајића М. Видаковића (I-IV, 1833-37), док је цели Рајић прештампан у Будиму још 1829.

Велика оскудица историјских студија се у то доба осећала прилично. Зато је летопис Матице Српске први покренуо као проблем обраду националне историје и поставио као проблем обраду историјских догађаја, везаних за Косовску битку, и донео о томе већ у првој књизи (1825) један омањи састав, за којим су следили чланци о св. Сави и Стевану Немањи и други. Матица је расписала високу награду за расправу о Косовском боју. Распису се одазвао Т. Петрановић и написао је расправу *Бој косовски* (Српски народни лист — 1839, 34), али, углавном по Гебхардију, Ј. Рајићу, Енгелу и Ј. Хамеру, јер српских извора није довољно имао.

Свежину у тада сасвим учмалу српску историографију унео је Вук Ст. Карацић својим мањим историјским радовима. Он је имао планова да изради и веће, али за тај посао није имао довољно спреме. Због Рајићева језика и стила тешко му је падало да потпуно савлада и његову историју. Зато није могао описати старију српску прошлост, а није доспео обрадити у целини ни новије доба, јер није имао времена, а и руке су му биле везане односима према кнезу Милошу Обреновићу, који му је прописивао, како мора писати историју. Преко Вука је изведен потицај за обнову модерне српске историографије. Иницијативу је дао Вартоломеј Копитар, који је анимирао Леополда Ранкеа, да с помоћу Вуковом и његовом, напише модерну српску историју. Леп тадашњи углед Срба, због импозантног начина ослобођења од Турака и због народне поезије, која је освајала образовани запад, и планови Ранкеови, да у својим делима обухвати цео хришћански свет као једну целину према исламском, де-

ловали су на њ да прими идеју Копитареву и напише своју епохалну *Српску револуцију* (1829). Он је у њој чврсто повезао развој општи, утврдио је њихово међусобно утицање и расветлио несавладиво продирање западног духа, чији су првоборитељи били Срби, на истоку. Издигао је српску историју на степен универзалног историјског схватања. Смела Ранкеова концепција, с пространим видицима, и метод рада, дорастао за постизавање постављених високих научних сврха, остали су од Срба готово непримећени.

Главна препрека напредовању модерне српске историографије била је оскудица извора. Није било много поможено тиме, што су тадашњи српски листови, алманаси, па чак и новине, доносили изворе, највише писма, јер су те публикације биле недовољне и расуте. Стога није било тешко доћи на мисао о систематском скупљању и издавању извора, па ипак је она сасвим прецизно формулисана тек на мађарски потицај. Мађарска академија се 1837. хвалила својим великим успесима око издавања споменика, па је то потакло Тодора Павловића, да се исте године обрати једним апелом на народ ради скупљања историјских извора. Од тада је настало интензивно старање око издавања, јер се по великом труду и малом успеху Д. Момировића око његове *Историје Србије* (1839) јасно видело, да се без нових едиција извора не може напред. Око публиковања споменика старали су се *Летопис*, онда, особито много, Голубовић (од 1839) и *Гласник Друштва Српске Словесности* (од 1847). Прва велика збирка српских повеља изашла је 1840. као П. Карано — Твртковићеви споменици, а преписао их је, готово све, у Дубровнику Борће Николајевић.

Од почетка публиковања извора у већем броју постојала је код српских историка свесна воља, да историју изграђује на основу њих, а не на основу традиција, и ако би то више ласкало народном поносу. Јован Хацић је 1842. писао чланак: *Историја и песме народне, или у народним песмама историческе истине не тражи (Голубица)*, против народне традиције, сасвим у духу Ј. Рајића. Годину дана раније писао је Т. Поповић (Српски Народни Лист) противу претераног хвалења у историји (52), а пет година касније је на истом месту непознати писац жестоко нападао самообмањивање прошлости (355), Дим. Аврамовића издања светогорских споменика 1847. и 1848. и П. Шафарика, Споменике (1851, 1876), који су омогућили већ историјске студије с разборитим научним апаратом. Прве су такве писали Александар Стојачковић и Јован Стерија Поповић, највише у *Српском Народном листу* и у *Седмици*.

Иза сасвим неуспела покушаја опширне српске историје од Данила Медаковића (I-IV, 1851-1852), видело се да је српска историографија за научну историју незрела. Главна је брига морала још остати издавање извора и проучавање појединих историјских питања. При таквом стању ствари у савременој српској историографији појава Илариона Руварца је била од огромне важности по њу. Он је први формално разложио важност истраживања архивске и изворне грађе. То је Иларион Руварац учинио и нагласио у чланку: *Преглед домаћих извора старе србске повеснице (Седмица, 1856, 338)*.

Љубав према историји носио је Иларион Руварац још од своје ране младости у себи. Она је била тако јака да би се обелоданила у сваком случају, јер његово истраживање истине носило је у себи знак елементарне силе, која се није дала сузбити. Али његова прирођена склоност проучавању прошлости није ометана у развоју, него је, стицајем прилика, још негована. То је код њега, свакако створио његов професор у Карловачкој гимназији Јаков Герчић, који је младом Руварцу предавао Општу историју.¹⁾ Герчић није написао уџбеник а ни дело Опште историје, већ је њу само живом речи унео у душе својих ђака. Његов утицај на Илариона Руварца био је огроман. Руварац је Герчића слушао у школи и гледао на раду код куће, јер је код њега и становао, пошто је добри директор и професор Герчић примао сиромашне ђаке да са њиме деле његов скроман стан. Ту се млади Руварац у великој, бираној и богатој библиотеци нагнурао по књигама. Није се нашло у њој трагова његових бележака, јер се није усуђивао брљати по директоровим књигама, као што је касније чинио по патријаршијској библиотеци, али склоност да се закопа у књиге и да се ту најбоље осећа понео је И. Руварац из Герчићеве библиотеке.

Иларион Руварац се већ у родитељској кући начитао *Српског народног листа*, на који је његов отац Василије, поред своје велике сиротиње, био претплаћен. У њему је нашао речите и уверљиве позиве да се скупљају споменици о српској прошлости. Из њега се, преко Стојачковићевих расправа, упознао са монографским начином проучавања српске прошлости, који је касније постао његова врста научног рада. Из Стојачковићевих расправа примао је, ван сваке сумње, метод баратања и опхођења с изворима. Њиме ће се он, особито, послужити у својој студији о кнезу Лазару.²

Поред *Српског народног листа* и историјских чланака и расправа у њему, начитао се Иларион Руварац за време свог школовања *Летописа МС*. Што је тад из њега научио, никада није заборављао. У прсте је знао старе летописе. Орган Матице Српске основао је историчар Георгије Магарашевић, а први главни сарадник био му је велики филолог Павле Јосиф Шафарик. Њихов знак је дуго остао на *Летопису*, мада су се понеки уредници трудили да му ударе други печат. *Летопис* је, у то доба, доносио многобројне историјске и филолошке чланке, које је И. Руварац читао и пратио за све време свог гимназијског школовања. Још тада, као ђак, па и касније, Руварац је много ценио и поштовао др Јована Суботића, не само као уредника *Летописа МС*, већ као и једног од најзаслужнијих српских књижевника после Вука Ст. Карацића.³ Особито је ценио његов одличан одговор на погрде Анте Старчевића, сасуте на Србе. Посебно

¹⁾ Др Н. Радојчић, Јаков Герчић, први српски покушај велике опште историје. Годишњица НЧ, XXXVII, 58—94.

²⁾ Др Н. Радојчић, Александар Стојачковић као историк, Извештај Карловачке гимназије, 1910/11, 19—15.

³⁾ Стражилово, III, 1887, 463; Порекло Сибињанин Јанка, 1901, 4; др Н. Радојчић, О историјском методу Илариона Руварца, Гласник Ист. друштва у НС, књ. V, св. I, стр. 166.

је много ценио теорију Суботићеву о научној историографији. Њу је сматрао да је добра и он је само на њу мислио.

Када је Иларион Руварац отишао у Беч да тамо доврши гимназију, понео је са собом прилично знање из историје какво се онда најбоље могло имати, иако је још био младић. Док је још био гимназиста, није се могао загњурити у велику науку, друкчију од српске, коју је лако могао савладати. Врата светске учености отворила су му се тек када се уписао на права, која је, и поред историјских студија, озбиљно проучавао. По његовим првим радовима види се да је најбољим начином продирао у светске научне проблеме. Тада су хуманистичке науке стајале под моћним утиском великих успеха и снова о истраживању основа индоевропског јединства преко језика и традиције. Једино, с чиме су Срби дотад били продрли у светску науку и стекли велики углед, била је народна традиција. Њена свежина и лепота задивљавала је свет и јемчила му да су Срби способни за све племените напоре у великој утакмици културних народа. И велика српска борба за ослобођење, јединствена по својим жртвама, посматрана је као прави васкрс херојског доба, закаснео и можда мањи него дивно опевани, али због своје близине и, нарочито, због своје пожртвованости јединствен у свету. Срби су били литерарна мода. О њима се много говорило, али мало знало. Ништа није, међутим, толико љутило Илариона Руварца као крупни разговори с малим знањем. Због тога су га многи вређали. Иако је био осетљив, он се мало обазирао на све ово. Главна му је жеља била доказати како у народној традицији треба тражити митске везе а не историјске изворе. То је стара, Рајићева и Хаџићева, мисао, али браћена одличним знањем и добрим научним методом. Срби су били још далеко од ових нових путева светске науке. Иларион је болно осећао величину страног духовног блага и српску убогу оскудицу.

Када је довршио гимназију, почела је излазити *Седмица* (од 1852) дакле тада најмлађи српски лист, коме је он поверио и своје прве радове. У почетку је била добра. И код ње су као и код толиких наших листова — прве године биле и најбоље. Због тога је она Илариона Руварца и привлачила. Главни издавач извора у *Седмци* био је Максим Лудајић, док су је историјским расправама највише пунили Јован Стерија Поповић и Данило Медаковић; први је био чувени књижевник а други спретан новинар, који је, како смо раније споменули, написао *Повесницу српског народа* (I-IV, 1851-1852). Али историчари обојица нису били. Стерија је био озбиљнији. Савестан у сваком послу, својски се трудио и око историје. Али, и поред свог труда није доспео ни до слабог историчара. Због тога није могао остварити оно што је желео. Извор и основ историјског знања био је и њему, као и Д. Медаковићу, углавном Јован Рајић, кога није неукусно критиковао (па онда преписивао) као Медаковић. Тиме је српска историографија сасвим уронила у белетристику и новинарство. Руварац је то тачно и болно осетио. Његове намере, ослоњене на солидно знање, летеле су, у то доба, високо изнад ста-

ња тадашње српске историографије, која је после др Јована Суботића и А. Стојачковића још више опадала. Ипак се И. Руварац није понео. Он је у српску науку ступио скромно и тихо. Био је свестан да су прилике за развој српске историографије очајно тешке. Цео српски духовни развој у младој и маленој Србији и Црној Гори, и у непријатељској Аустро-Угарској био је сапет са стотину невоља.

И заиста тешко стање српске историографије половином XIX столећа, када се Иларион Руварац спремао да уђе у њу, није га заплашило, него још потакло на истрајан рад. Тадашњи низак ниво већине српских историјских састава није га привлачио и заводио да олако схвати своју дужност. Он је пробирао међу страним историчарима и истраживачима традиције, када је за свој Прилог одабирао достојне примере да за њима пође. Руварац је мислио да је српска прошлост толико знаменита и тако тешко докучива да се може прозрети само методама најбољих међу најбољима. Пример за издавање извора дао је, како је сам Иларион Руварац говорио и рекао, „Учитељ наш” Павле Јосиф Шафарик. Пример за критичко приказивање српске прошлости створио је Леополд Ранке, кога је он високо ценио и поштовао. Њиховим стазама желео је и он поћи, пазећи ипак на српске научне традиције које су представљале њему драга имена Јована Рајића, др Јована Суботића и Александра Стојачковића.

ПРВИ ИСТОРИЈСКО-МЕТОДИЧКИ РАДОВИ ИЛАРИОНА РУВАРЦА

Свој историјски и научни рад нико није методичније започео од Илариона Руварца. У томе је био врло савестан. Желео је почети од основе, јер је осећао за тадашње стање српске историографије да се „кроз ово 50 година као у кругу окретало.”⁴ Изучавањем стране и српске историографије дошао је до уверења да је основа сваког научног рада проучавање извора, па га је и навело 1856. да састави свој *Преглед домаћих извора старе српске новестнице*. Тада му је било 24 године. Његов *Преглед* био је, заиста, озбиљан научни посао — ако су извори основа сваког научног рада у историографији, дотад изданих, омогућио је вредном И. Руварцу да их све проучи и да да зрео суд о њима. При изради свог *Прегледа* Руварац се на никог није угледао. Др Н. Радојчић је у праву када ово тврди.⁵ Српска историографија у Руварчевим млађим годинама била се толико удаљила од извора и упала у литературу, да је сваки научни покушај око српске историје морао одвести изворима. Па ипак је имао пример пред очима, чије је висине — према српским односима — био потпуно свестан. Изгледа да је држао на уму одличну расправу Леополда Ранкеа „*Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber*” (1824, док је израђивао свој *Преглед*. Тек из другог рада Илариона Руварца види се колико је тада радо читао Ранкеа и како му је био пред очима скоро стално. То није никакво чудо. Ранке је био и српски историчар, иначе одлично познат по својој страсти за историјским

⁴ И. Руварац, Две студентске расправе, 1884, Д.

⁵ Гласник ИД у НС, V, I св. стр. 175.

изворима прве руке. Све ово је Руварца привлачило великом научнику, па је — и због тога — започео са радом донекле сличним Ранкеовој студији, по којој се и он у науци прочуо. Почетак методског рада Илариона Руварца на науци не показује се само у предмету његове прве студије, него и у начину његове обраде. Он је делио српске домаће писце и повеље — *scriptores et diplomata*. О њима је Руварац дао преоштар суд. Тада је, истина, било издано мало српских житија, али је, ипак, Руварац, и о њима дао преоштар суд. На летописе и изворе гледао је као на дела непознатих писаца. Зато их је одмах унео у свој *Преглед*. Одлично је осетио задатак науке према њима. Веровао је да су постојали стари бугароки летописи, па је жарко желео да се научно обелодани веза између њих и српских дела исте врсте.⁶ Било му је познато да су у српским родословима употребљена житија. То би, вероватно, могли и други српски писци и историчари да утврде, али само је Руварац имао ту особину, што је одмах упоређивао српске изворе са страним: „Толико о летописима. Кад посмотримо германске споменике ове врсте у *I sv. Mon. Germaniae historica*, или руске у „Полном собранију летописи,” то према њима ишчезава наша богаштина”.⁷ Као додатак именованим и безименим српским писцима обрађен је Барски родослов (поп Дукљанин). Руварац је осетио његову сличност, што се тиче начина излагања, с пољским Кадлубеком. Дао је, том приликом, своје мишљење о овом мутном извору и завршио с Пејачевићевом жељом да се приступи што савеснијем изучавању знаменитог дела. То је касније урадио др Ф. Шишић, професор универзитета и академик.⁸ С Дукљанином Руварац је закључио свој *Преглед*.

Поред многих других извора Руварац је целог живота својски проучавао Мавра Орбинија, као и Лукарија, Диканжа, Саског и Јулинца. О Бранковићевим хроникама није умео тада још ништа рећи, јер их у тренутку издања свог *Прегледа* још није био прочитао. У кратком прегледу историчара спомиње даље, Ј. Рајића, Пејачевића, Енгела и Гиљфердинга, али све само због употребљених, пошто су једино по њима и извори друге руке.

Методички *Преглед* И. Руварца заиста је добро склопљен и јасно написан. Он је њиме доказао дубоко знање и одличан смисао за научни историјски рад. Свој *Преглед* почео је са именом Ј. Рајића, с цитатом о Ј. Рајићу и из Ј. Рајића. Али, ипак, није хтео само с његовим именом побијати историјску традицију као поуздан извор. То би било неметодички. Зато је, сасвим беспрекорно, приступио народној традицији као историјском извору, тек пошто је прво приказао и оценио писане историјске изворе, прве и друге руке. Припреме за овај посао биле су много опширније и далеко теже него за први, а и одговорност много већа. Зато је Руварац са више тешкоћа морао савладати овај посао у свом другом раду „*Прилог к испитивању српских јуначких песама*” (1857-1858). Пре *Прилога* нема српске расп-

⁶ И. Руварац, Две студентске расправе, 1864, стр. 2—3; др Н. Радојчић, О историјскоме методу Илариона Руварца, Гласник ИД у НС, В, 1932, 176.

⁷ И. Руварац, Две студентске расправе, 1884, 8.

⁸ Др Ф. Шишић, Дукљанин стр. 4—6.

раве која би била и налик на њу по учености, по новини постигнутих резултата и, нарочито, по смелости убеђења.

У „Прилогу” Руварац је претресао читав низ српских јуначких песама да у њима утврди прастаре елементе. Нарочито треба истаћи његово разлагање о Балачку војводи и хрту Караману. Ту је утврдио везу између наших народних песама и прастарих индиских скаски. Мило му је било додати да је до истог резултата дошао и немачки историк Леополд Ранке.

У другом делу свога *Прилога* Руварац је тражио у јуначким песмама историјске елементе, као што је у првом трагао за митским. Ту резултати не одговарају уложеним напорима. За овакав задатак онда се знало још мало појединости из српске историје. Руварац се овде морао највише позивати на Мавра Орбинија и на Троношки родослов. Песме је И. Руварац упоређивао с песмама суседних и словенских народа.

При завршетку *Прилога* обрадио је Иларион Руварац форму песама. Нешто ново ни важније није ни овде умео рећи. Главни свој задатак обавио је у првом делу *Прилога*. Ту је потпуно утврдио научном методом да је језгро већине јуначких песама — старијих свију — митско. Зато се у њему не смеју тражити описи историјских чињеница. Оне нису историјски важни и поуздани извори, пошто у њима — у најбољем случају — сачуване су само поједине историјске црте.

С ове две расправе, од њега касније прозване Студенским расправама, доказао је И. Руварац свој смисао за методичност научног историјског рада и, у исти мах, показао путеве којима мора поћи српска историографија. Методичније и часније Руварац није могао започети свој научни рад. Тиме је Руварац овде показао рану зрелост свог великог талента.

ИЗДАЊА И КОМЕНТАРИ ИЗВОРА ИЛАРИОНА РУВАРЦА

Научни програм младога Илариона Руварца био је кратак и јасан — издавати што више извора и што свесније их коментирати и критиковати. У том су послу морали сами Срби највише учествовати, користећи се искуством странаца који су имали одлична издања својих извора, с богатим и поузданим коментарима. Онда није никакво чудо што је Иларион Руварац због великих потреба српске историографије смишљао толике многобројне и тако тешке задатке да их је могао — и поред сатирања у раду — само незнатно испунити. Прво се стога бацио на коментарисање извора већ изданих, и на издавање неизданих са својим објашњењима. Касније је признао ове смеле планове (још и друге) својим сарадницима, ма да се неостварени планови радо и прећуте. Жеља му је била да напише оцене и коментаре на све житије краљева, царева и деспота српских. Спремао се да састави дело за Србију каква су срећни народи већ имали за своје цркве, чак и ми за један део верника својих, своју књигу *Serbia sacra*. Хтео је, уз то, да претресе и провери сваки податак на-

ших летописа. То су, уствари, били задаци за велика учена друштва и академије, и кроз генерације генерација.

При писању свог *Прегледа*, напомињао је Иларион Руварац да је крупан недостатак наше историографије што *Хронике* грофа Борђа Бранковића нису ни довољно описане. Он сам их није дотад проучавао. Зато кад се вратио са студија из Беча у Сремске Карловце ставио је себи у задатак да се упозна са слављеним *Хроникама*. У томе успео је само да изда један одломак из хроника, о цару Душану.⁹ То је намерно учинио да би најславније доба српске прошлости изнео у веома слабом приказу деспотовом, који је спадао међу историчаре незадовољне Душановом политиком због његова увођења новина у организацију српске цркве и државе. О садржини и изворима *Хроника* написао је кратак преглед, и то само до цара Душана а онда је штампао сам текст одабраног одељка с коментарима у којима је изнео изворе деспотове. Осуду, као и оцену хроника, Руварац је изнео у последњој примедби.

Поред осталог И. Руварац је са кратким али занимљивим уводом и без коментара издао огромну збирку докумената о буну.¹⁰

Исто тако и без навођења свог имена и без коментара, издао у *Беседи* за 1868. и 1869. велики број докумената, већином из XVIII столећа.

Треба истаћи да се њему, као монаху, замерало свако писање. Зато је Иларион Руварац издао без пунога имена и један извор из старих времена, патријарха Пајсија *Житије цара Уроша V*.¹¹ У уводу дао је опис рукописа и признање да је у издању изоставио „летописне белешке, кое са животом цара Уроша у никаквој свези не стае, а иначе сам по могућству веран био“. Издање овог извора критиковао је Панта Срећковић, проф. Велике школе, а за које је рекао да је „посве траљаво издато“.¹² Насупрот овој оцени др Владимир Ђоровић је утврдио да је издање Руварчево добро, иако није филолошки тачно.¹³ Он је цело *Житије* Пајсијево поново штампао.¹⁴ По препису Т. Флоринскога издао је И. Руварац са мало примедба спис Атанасија даскала, Србина. Исти тај спис издао је касније и Панта Срећковић.¹⁵ Само каткад веома важан, увод написао је Иларион Руварац испред издања „*Опис турских области и у њима хришћанских народа а нарочито српскога*“, састављен године 1771. Српским патријархом Василијем Бркићем.¹⁶ Без увода издао је „*Повељу патријарха Мојсеја дану рашком митрополиту Арсенију Јовановићу*“.¹⁷

⁹ И. Руварац, Нешто о хроничи деспота Бурђа Бранковића, *Летопис* 111, 1866, 1—30.

¹⁰ *Гласник СУД*, XXII, 1867, 209—232.

¹¹ *Гласник СУД*, XXII, 1867, 209—232.

¹² *Гласник*, XXII, 1867, 209—232; *Летопис МС*, 150, 1887, 77—82; *Гласник*, СУД, LXIV, 1885, 299.

¹³ *Глас СКАН-а*, CXXXVI, 1929, 36.

¹⁴ *Ибидем*, 83—103.

¹⁵ *Споменик СКАН-а*, V, 1890, 21—36.

¹⁶ *Споменик СКАН-а*, X, 1891, 43—66.

¹⁷ *Споменик СКАН-а*, XXXVIII, 1900, 122.

Осим њих обелоданио је Руварац још и множину непознатих извора, особито записа, и натписа, у својим радовима. Ми смо углавном навели само засебна издања.

Зато, заиста, није никакво чудо што је Иларион Руварац остварио сасвим мали део свога програма, збиља пресмело, али веома смишљено.

РУВАРЧЕВА ОЦЕНА И КРИТИКА ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА

Од самог почетка свога научног рада Иларион Руварац је био мишљења да су архивска грађа и извори основа историје. Пре свега долазе у историју извори: „Најпре ћу да поменем изворе”.¹⁸ Зато је мислио, да сваком догађају треба тражити „сведоцбу видока или блиског савременика”.¹⁹ Знање без наведених извора уопште не важи;²⁰ најбоље је наравно, ако су извори писани²¹

И. Руварац је сматрао да изворе треба знати прочитати, као и знати језике на коме су писани. Кад се текст прочита и разуме, онда се мора, пре свега, утврдити у коју врсту извора спада. И. Руварац је изворе делио на документа и писце, као документа сматрао је листине, хрисовуље, писма и записе савременика.²² Њему су били само повеље и савремени списи и записи и натписи прави извори. Њима је поклањао највише вере. Највише се мучио око записа и натписа. Они су кроз читава столећа скоро једини српски извори.²³

Њима је Руварац највише веровао. С писцима је било много теже. Јер, код њих је морао постављати питања: 1) да ли знају истину; 2) да ли је хтео или смео рећи истину. Зато је Иларион Руварац био веома опрезан и с вестима савремених писаца, српских нарочито. Због оштрог начина изражавања испадали су његови судови о орпским писцима веома неповољни. Први међу њима, писац Барског родослова, добио је име „конфузног попа Дукљанина.”²⁴ За писце српских житија писао је (1856) да „већина нема никаквих позитивних историчких података.”²⁵ О Доментијану није мислио ласкаво, а Теодосија сматрао је извором другог реда, коме је признавао само вештину лепог писања.²⁶ Данилов *Живот краља Милутина* сматрао је типичним примером подлог византизма.²⁷ Григорија Цамблака је хвалио као вештог описивача природних лепота, одавао му је признање што се није устручавао рећи истину о смрти краља Стефана Дечанског.²⁸ О биографу Константину Филозофу изразио се непо-

¹⁸ И. Руварац, *Одломци*, 1896, уметак, 5.

¹⁹ И. Руварац, *О кнезу Лазару*, 1887, 383.

²⁰ И. Руварац, *Монтенегрина*, 1899, 128.

²¹ И. Руварац, *Стари Сланкамен*, 1892, 20.

²² И. Руварац, *О кнезу Лазару*, 1887, 224—225.

²³ *Ибидем*, 190.

²⁴ И. Руварац, *Две студентске расправе*, 1884, 2—3.

²⁵ *Летопис МС*, 208, 1901, 18—19; *Матица III*, 1868, 314.

²⁶ *Стражилово*, IV, 1888, 509—510; *Летопис МС*, 208, 1901, 9.

²⁷ И. Руварац, *Монтенегрина*, 1899, 153.

²⁸ И. Руварац, *О кнезу Лазару*, 1887, 147—150.

вољно.²⁹ О Житију цара Уроша V од патријарха Пајсија изразио се Руварац доста повољно, имајући при томе на уму време кад је оно писано.³⁰ О хроникама Бурђа Бранковића И. Руварац изразио се доста неповољно и негативно. О писцу трonoшког летописа односно родослова дао је неповољан суд и назвао га „тричави трonoшац”.³¹

Српске родослове и летописе Иларион Руварац, сасвим разложито, сматрао је посебном врстом историјских извора, насталом обично сарадњом више писаца, како су, уосталом, настала и нека житија. Још као млад писац, мислио је (1856) да је ова врста српских извора постала у вези са страним, најпре старо-бугарским, и надао се да ће се те везе моћи утврдити.³² Али, та Руварчева мисао била је исувише смела. За родослове је тврдио да нису могли постати пре XV столећа. Они за њега нису представљали неку већу историјску вредност.³³ Српске летописе ценио је више од родослова.³⁴

И. Руварац је сматрао да кад се извор прочита, треба га онда класифицирати и одредити му степен вредности, и то, „на вазистроге критике”.³⁵ То се постизава, по Руварцу, поред унутрашње критике самог извора, његовим упоређивањем с другим изворима о истом догађају.

Дужност критике извора описује И. Руварац веома живо, када вели на једном месту за свој задатак „у ком ћу покушати да разјасним, разаберем расплетем, и рашчерупам оно, што је у том одговору (Панте Срећковића) доста нејасно што је сплетено, смршено и заврнуто”.³⁶ Замерао је Панти Срећковићу што се при изради својих расправа служио рђавим изворима, и то, доста некритично а чиме се он, Љ. Ковачевић и Ст. Новаковић нису користили.

Резултати Руварчеве критике извора били су увек мршави према уложеном труду. То је тако и у боље организованим наукама него што је наша. Иларион Руварац је био свестан тога, па је ипак главну кривицу због малог броја својих радова бацио на себе.

Иларион Руварац је у критици извора усавршио раније српске методе критиковања и потпуно их је изједначио с најбољим у свету — и по методи рада и по вредности резултата. Његова критика извора била је учена, оштроумна и пуна интуиције.

ИСТОРИЈСКА ПРИКАЗИВАЊА ИЛАРИОНА РУВАРЦА

Иларион Руварац у самом почетку свог научног рада имао је у плану да обради српску историју у целини. Али, касније је сузио те своје научне намере — као и сви прави научници — и од тог ма-

²⁹ Ибидем, 151—156.

³⁰ Матица, III, 1879, 481.

³¹ И. Руварац, О пећким патријарсима, 1888, 35.

³² И. Руварац, Две студентске расправе, 1884, 4—5.

³³ Летопис 150, 1887, 69.

³⁴ Летопис, 155, 1873, 38—43.

³⁵ И. Руварац, О кнезу Лазару, 1887, 49.

³⁶ Коло, I, 1889, 208.

лог дела још мање да оствари. Осим тога мислио је на прилог Даничићеву Рјечнику из књижевних старина српских.³⁷ Желео је писати о Патаренима³⁸, намеравао је да састави студију о Стефану Штиљановићу³⁹, а своју одличну студију о пећким патријарсима замислио је само као први део — како је он волео говорити — једне нужне трилогије. Вероватно да је мислио и да настави и заокружи своја дубока истраживања о народним песмама, али се тих намера одрекао још 1884. Гетеовим оправдањем »Ich bin zu alt um blass zu spielen«⁴⁰.

Тако је писао и српску историју, све у одломцима и све о питањима која су била најтамнија и најосетљивија у прошлости Срба. Постао је истраживач извора и писац расправа, прилога, белешака и оцена. У таквом послу не могу се показати и развити приказивачке способности као у писању целе историје. Др Н. Радојчић је у праву кад ово тврди.⁴¹

Прве расправе Илариона Руварца имају јасну концепцију и приличну композицију. У расправи о краљицама и царицама српским има неколико испада који квари јединственост у разлагању Сасвим је без замерке — с методичког гледишта — студија о првим годинама владе цара Душана у хронолошком погледу.⁴² Ова студија је и најбољи методички рад Илариона Руварца. О њој се ласкаво изразио и Буре Даничић у писму Илариону Руварцу, 18. XII 1871. године.⁴³

Концепција радова није никад правила тешкоће И. Руварцу, већ композиција и њено остварење. Он је добро знао шта ће рећи, али се мучио са начином како то да учини.

У већим расправама Илариона Руварца композиција је свуда потпуно разбијена дугим екскурзијама, које су готово и скоро читаве нове расправе. У студији о Семинарији (1887) нису умети дугачки, али цели састав је искидан неспретним распоредом изложеног градива на два дела од којих се први зове историски. Иначе у одличној студији „О пећким патријарсима“ (1888) не осећа се уопште никаква композиција. Исти случај је и са његовом студијом „О кнезу Лазару“ (1887—1888).

Композицију расправа Илариона Руварца нису раскидале само дигресије него и сам начин излагања. У почецима свога научног рада је методичан, стваран и кратак у расправљању. Али је касније постајао све пространији у разлагању и све се чешће удаљивао од главног предмета расправе.

Такав начин писања Илариона Руварца није био подесан за широко, мирно, стварно и јасно историјско приказивање. Нико с тим није био боље начисто него он. То он и признаје у својој најве-

³⁷ Гласник СУД, XLIX, 1881, 51.

³⁸ Р. Врховац, Карактер и рад Б. Даничића, 1923, 96.

³⁹ Летопис МС, 117, 1874, 109.

⁴⁰ Иларион Руварац, Две студентске расправе, 1884, 116.

⁴¹ Др Н. Радојчић, О историјском методу Илариона Руварца, Гласник ИД у НС, књ. V, св. I, стр. 197.

⁴² Рад ЈА, XIX, 1872, 178—188.

⁴³ Р. Врховец, Карактер и рад Буре Даничића, 1923, 139—140.

ћој студији „О кнезу Лазару”, па у вези с тим каже: „Нисам припо-
ведач те зато и не пишем повест о кнезу Лазару, већ само расправљам
историска питања, која се тичу кнеза Лазара”.⁴⁴

КАКО ЈЕ ИЛАРИОН РУВАРАЦ СХВАТИО ИСТОРИЈУ

Противници научног рада Илариона Руварца вртили су се углавном око питања: „Како је И. Руварац схватио нашу српску историју”? Они су већином веровали да се Иларион Руварац, њихов противник није пробио до свог схватања српске историје, него да је заостао у свађи и препиркама око година и имена. Они су му пребацивали да се није бринуо за историјску науку, па чак да му уопште није била позната. Нису хтели ни осврнути се на његов прилог (1857—1858), који је несумњиво био тада најбољи историјски састав код Срба. Нису хтели да окрену главу на Руварчеве похвале великог немачког историчара Л. Ранкеа, чија је дела он свакако боље познавао него ли они, а од којих је тешко замислити бољу школу за висока историјска схватања. То су могли и сами знати. Али нису могли докучити и схватити колико се Иларион Руварац и иначе занимао за историјску науку и њене крупне проблеме.

Из свега досад изложеног јасно се види какав је пут одабрао Иларион Руварац. Он није расипао своје знање теорије историје и није обасипао читаоце с доктринарним разлагањима о сврхама историчкога и научнога рада. Пуштао је да сами читаоци исчитавају његове погледе на историјски развитак и његове сврхе из самих његових радова. Он је мислио, дакле, као и Јован Рајић и као сви модерни историчари — нека читаоци сами стварају судове, ако хоће. По њему, историчар их не сме наметати.

Главну сврху свога научнога рада одређивао је И. Руварац врло често, увек са много скромности. Најкраћи је био када је писао да својим радом жели „... најбоље послужити роду своме ... и одужити се добротворима својим.”⁴⁵

Учитељ историје Илариона Руварца у гимназији, Јаков Герчић, био је још васпитаник XVIII столећа. Чврсто је веровао у васпитну корист историје и сматрао ју је њеним главним задатком. Жив се намучио око састављања увода својој смишљеној великој општој историји о користи од историјског знања. Сасвим је разумљиво што је ово схватање пренео и на свог ученика. Он га није често спомињао, али се да видети да је искрено веровао у могућност поуке црпене из историје, нарочито из предговора његовој књизи о Семинарији: „*Historia magistra vitae*”!

Ово схватање, примљено из књига, у школи и одомаћено у друштву, није се слагало с научним уверењима Илариона Руварца. Л. Ранке није хтео више историјом васпитавати као чувени историчари XVIII столећа, већ само рећи „како је у прошлости доиста

⁴⁴ И. Руварац, О кнезу Лазару, 1887, 135.

⁴⁵ И. Руварац, Две студентске расправе, 1884, IV.

било", изнети истину о развоју — ништа више. По њему, као и И. Руварцу историји је једина сврха — истина, а она сама собом већ васпитно делује. Зато је Иларион Руварац био један од најоданијих поклоника истине. Српски историјски извори тако су малобројни, особито за неке периоде, да је на основу њих очајно тешко доспети до истине, до верне обнове развоја у прошлости. Само велика љубав према истини може водити истраживача тим трновитим путем.

Историјска истина била је велика научна љубав Илариона Руварца. Ради ње он је улетео у борбу са представницима историјско-патриотске школе, којима је на челу био Панта Срећковић, проф. Велике школе и члан Српског Ученог Друштва. У својој опширној студији „О кнезу Лазару” изнео је сумњу да је Вук Бранковић био издајник на Косову.⁴⁶ Против ове сумње устао је Панта Срећковић. Борба око утврђивања истине о Вуку Бранковићу окончана је тиме што је истину о овој знаменитој личности утврдио Љубомир М. Ковачевић, проф. Велике школе и академик, у својој студији „Вук Бранковић”, о којој се Ст. Новаковић, у једном писму Љ. Ковачевићу изразио веома добро.⁴⁷ Ова студија ковачевићева окончала је борбу између И. Руварца, творца историјско-филолошке школе, и П. Срећковића, представника патриотско-историјске школе. Поред овог питања И. Руварац је доказао још: 1) да краљ Вукашин није убио цара Уроша; и 2) Црна Гора није била сасвим независна. У решавању прва два питања Руварцу су много својим расправама помогли Љ. Ковачевић, др К. Јиричек и Ст. Новаковић; а око решавања трећег Јован Томић својим расправама из Историје Црне Горе.

Какав је био поглед Илариона Руварца на целокупни развој српског народа? Он га није хтео јасно и отворено рећи. Али има сигурних знакова да је био много ведрији и поноснији него што су његови противници мислили.

РАД ИЛАРИОНА РУВАРЦА НА ИСТОРИЈИ БОСНЕ

У свом обилатом раду на нашој народној историји И. Руварац се врло често бавио и питањима из старије историје Босне, политичке и црквене. У томе урадио је више него Стојан Новаковић, Љуб. М. Ковачевић, Панта Срећковић и неки други.

Први Руварчев рад из босанске историје објављен је 1878. у *Годишњици НЧ*, II, под насловом „Нешто о Босни, дабарској и дабро-босанској епископији и о српским манастирима у Босни”. У овој расправи Руварац је расправљао о старој припадности и границама Босне од X столећа па на даље, као и њеним односима са Србијом од краља Драгутина па до цара Душана.

У другом делу ове расправе Руварац се доста позабавио питањем о месту дабарске епископије и указао на вероватност, да је

⁴⁶ И. Руварац, О кнезу Лазару, 1887, 382—383.

⁴⁷ Архив Србије, Писмо Ст. Новаковића Љ. Ковачевићу, лични фонд Љ. К., Љ. К. 705.

оно могло бити у Полимљу, у Манастиру Бањи. С Руварчевим мишљењем о овоме слагао се и архим. Нићифор Дучић.⁴⁸

У трећем делу ове расправе изнети су подаци о босанским манастирима прибрани са разних страна.

На расправљање неких питања И. Руварац из ове расправе се није враћао сем у два-три случаја. А то су ови. У једној белешци, на стр. 240—241, те књиге *Годишњице* Руварац је био обећао, да ће се вратити на расправљање Симе Љубића о граду Котору у Босни. То је касније и учинио. У Гласнику Српског Ученог Друштва, XLIX, 1881., он је на стр. 29—37 указао на крупне и скоро невероватне грешке и незнање Љубићева не само у питању одређивања места града Котора — Которца, него и у мешању босанског бана Борића с угарским краљевићем Борисом, и на конфузно приказивање босанских прилика средином XII stoleћа. — После тога, год. 1887. у једној начелној расправи, показао је он — расправљајући уочљиву погрешку неких рачичких историчара да Травник није Бобовац.⁴⁹ Том приликом узгред говорио је и о походу цара Душана на Босну али није налазио потребе да се у то питање упушта подробније. Најзад у *Гласнику Зем. музеја*, IV, 1892, 293—301 исправио је Руварац ранија датирања у неким радовима у Манастиру Озрену, дао је још један мањи прилог за историју Манастира Папраће и утврдио идентитет презвитера Страхиње, манастирског живописца из Будимља.

У каснијим својим расправама Руварац се највише задржавао на питањима из времена владе бана Стевана II Котроманића и бана Твртка, и генеалогijом породице Вукчића — Хорватинића из истог времена. Интересантно је подвући, да су га из те периоде нарочито занимала женска лица. У *Гласнику Зем. Музеја*, III—IV, 1891—1892., он је утврдио да није постојала Драга, кћи бана Стевана II, ни Даница, његова сестра, а за Катерину, жену Хермана I Цељског, изнео је претпоставку, да она не може бити никако кћи Твртка I, већ бана Стевана II. С овом Руварчевом тврдњом о Катерини није се слагао Л. Талоци у својим *»Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter«*, стр. 288.⁵⁰

У *Гласнику СУД* XLIX, 45—52, дао је И. Руварац мању расправу о роду великог босанског војводе Хрвоја и о његовом сродству са породицом Шубића. Касније ће у *Гласнику ЗМ*, III, 1891, лепо објаснити, да је Реса, жена тепчије Батала, сестра Хрвојева.

1894. објавио је И. Руварац своја истраживања о времену и бановању Твртка I. Та његова испитивања и утврђивања, заснована су на изворној грађи.

Од свих Руварчевих расправа из босанске историје најмање се одржала она о Херцегу Стјепану, коју је објавио у *Гласу Српске краљевске академије*, XVI, 1889., „О натпису на цркви Херцега Стјепана”. Тај натпис налази се у херцеговачкој цркви у Горажду. По-

⁴⁸ Н. Дучић, Књижевни радови. II, Б, 1892, 99—118.

⁴⁹ Стражилово, бр. 10—11.

⁵⁰ М. Ристић, Босна од смрти М. Нинослава до владе сремског краља Ст. Драгутина, Београд, 1910, 2—6; др К. Јиричек, Историја Срба, II, 125; Народна енциклопедија СХС, IV, 884.

вод за Руварчеву расправу дала је студија Ђ. Трухелке у Гласнику ЗМ, I, 1895.

Своје студије о последњим годинама босанске државне самосталности посветио је И. Руварац женским лицима, претпоследњој босанској краљици Катарини и последњој Мари.⁵¹

Руварац је дао и неколико прилога и за историју Хума, односно, углавном за историју црквених прилика у Хуму. Први прилог му је у том правцу нека врста коментара Лимској Повељи краља Уроша I, која тада (Годишњица X, 1888) кад је овај чланак писан није била још позната у целини.

У Годишњици НЧ, XIV, 1894. дао је И. Руварац прилог, у облику омање расправе, о постанку Требињског Манастира.

Врло добра је мала Руварчева расправа „О хуским епископима и херцеговачким митрополитима” (Мостар 1901). Њу је допунио В. Ђоровић у студији „Споменици земунско-херцеговачке епархије”, (Ниш, 1929).

Интересантно је напоменути да Руварац ништа није написао о богумилима и патаренима, иако је могао јасно запазити једностраност у схватањима Петрановићеве школе и доктринаризма Ф. Рачког и његових следбеника. Извори, особито турски, говоре јасно и недвосмислено и против једног и против другог гледишта.

На основу једног његовог писма, које је 22. V 1880. упутио Никодиму Милашу, као и целокупне преписке са њим, јасно се види какво је његово гледиште било о богумилима и патаренима. На крају једног писма упућеног Н. Милашу Руварац вели: „Ја се с богумилима нисам специјално бавио”.

ИЛАРИОН РУВАРАЦ И Његови РАДОВИ ИЗ ЦРКВЕНЕ ИСТОРИЈЕ

Као придворни калуђер имао је Руварац прилике да преко манастирских настојатеља добије на увид многобројне старе рукописе у којима су га највише занимали натписи и записи, на основу којих је бацио много светлости на историју Српске цркве, о којој се пре њега мало знало. Он је дакле већ у почетку свога рада отпочео прикупљати разбацану грађу за историју Српске цркве, с циљем да даде солидну подлогу за историју српске архиепископије и патријаршије, појединих епископија и многобројних српских манастира. Али, одмах, морамо истаћи, да Руварац своју снагу није посветио само испитивању црквене повести, него и политичкој историји наших народа. И. Руварац је, као и В. Ст. Карацић, био уверен у истину принципа за које се борио те се није дао збунити у пркос напада старије некритичне патриотске школе.

Први рад из области црквене историје објавио је 1868. Иларион Руварац у Гласнику СЋД, књ. XXIII под насловом: „О каталозима пећких патријарха”. У тој расправи показао је он најбоље

⁵¹ Гласник ЗМ, V, 1893; В. Ђоровић, Рад Илариона Руварца на историји Босне, Гласник ИД у НС, V, св. I, стр. 225—226.

како сигурно влада разбацаним, на први поглед ситним, материјалом, који када се нешто групише, како је И. Руварац умео, даје крупне резултате. У том послу он не само да утврђује године владе појединих патријарха од Никона у 15. столећу па до Арсенија IV Јовановића Шакабента у 18. столећу, него, што је интересантно, искорењујући доста лажне заблуде и грешке, тумачи и њихов постанак. Расправа ова чувена је с тога што је он у њој дошао до крупнога резултата, а наиме да је са падом српске државе (од Арсенија II) пропала и српска патријаршија, док је није Макарије 1557. успоставио.

Као допуну овој расправи споменућемо његов чланак „*К чланку о каталозима пећких патријарха*”.⁵² У том чланку саопштио је према издању руског канонисте А. С. Павлова грамату цариградског патријарха Јеремије II из године 1531. којом је на молбу охридског архиепископа Прохора патријаршија пећка присједињена охридској. Том граматом патријарха Јеремије II је потврђена тврдња И. Рувараца у *Гласнику СЋД*, XXIII, да је са падом деспотовине пропала и српска патријаршија, а поред тога сазнајемо из ње о покушају смедеревског митрополита Павла 1531. да обнови и успостави Пећку патријаршију, па га је у томе спречио охридски архиепископ Прохор. При крају ове расправе И. Руварац је утврдио годину смрти патријарха Макарија и објавио неколико нових података о Макаријевим наследницима до Арсенија IV.

На питање о пећким патријарсима вратио се И. Руварац по трећи пут у студији »*Nochmals Mehmed Sokolović und die serbischen Patriarchen*« у Јагићевом *Архиву за словенску филологију*, књ. X. Расправу ову изазвала је студија професора Константина Јиричека *Der Grossvezier Mehmed Sokolović und die serb. Petriarchen Makarij und Antonij*»⁵³. Не слажући се у свему са Јиричком исправља Руварац своје раније тврђење о години смрти између патријарха Макарија и великог везира Мехмеда Соколовића, као и синовцима Соколовићевим, који су засели на пећкој и охридској столици.

Па и по четврти пут се И. Руварац вратио да расправља о патријарху Макарију и рођацима великога везира Мехмеда Соколовића у једној од својих најбољих расправа „*О пећким патријарсима од Макарија до Арсенија III (1557—1690)*».

Све до ове Руварчеве расправе учило се и веровало да је тело Св. Саве на заповест великог везира Синан паше спаљено на Врачару 1595. Руварац је у споменутој расправи дошао до закључка, да је тело Св. Саве на заповест Синан паше однесено из Манастира Милешева на Велики петак 1594. Ту тврдњу Руварац је извео на основу летописачке белешке из неког зборника у Прашком Музеју; па је ту белешку довео у везу са казивањем Врхобрезничкога Летописа. Али као најјачи доказ И. Руварац навео је тај факат, да се Синан паша с пролећа 1595. није налазио у Београду, јер је на његово место великог везира у фебруару 1595. нови султан Мехмед III

⁵² Гласник СЋД, X, VII.

⁵³ Archiv, XI.

поставио Ферхат пашу, а Синан пашу отпратио негде у Азију. Недавно је др Алекса Ивић у 28. књ. Јагићева архива покушао да обори Руварчеву тврдњу и да рехабилитује старо мишљење, али су његове тврдње одбацили др Јован Радонић и Јован А. Томић.⁵⁴

По начину обраде слична је пећким патријарсима Руварчева расправа „*Рашки епископи и митрополити*.”⁵⁵ Нова расправа као и она ранија плод су дугогодишњег прибирања и сређивања вести о рашким епископима из разних листина и инскрипција.

Одмах на почетку расправе И. Руварац одбацио је укоренењено мишљење, које су заступали Ст. Новаковић, Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, да је владичанство у Расу основано у доба кнеза Мутимира, и то, одмах по коначном покрштењу Срба, трудом византског цара Василија I Македонца. Наведени писци тврдили су то на основу писма папе Јована VIII од 872. до 876. али та писма не тичу се, по мишљењу И. Руварца, српскога кнеза Мутимира, него Мутимира кнеза Словенаца између Саве и Драве.

Осветлавши овакво врло тамну стару повест рашке епархије прешао је И. Руварац на приказ даље њене судбине, трудећи се на основу прибранога градива да утврди ред рашких епископа како су један за другим долазили. Расправу је завршио Руварац са Јанићијем, последњим новопазарским или рашким епископом (1818) под којим је та епископија сједињена са призренском митрополијом.

Знаменита и чувена је његова расправа „*О хумским епископима и херцеговачким митрополитима до године 1776*” која је одштампана на по се у Мостару 1901. из књиге „Српска православна херцеговачко-захумска митрополија при крају 1900. год.” И ова расправа, као и оне раније, само су одломак из његова великог дела „*Serbia Sacra*».

Расправу о хумским епископима И. Руварац отпочео је са причањем цара Константина Порфирогенита о Хуму и о кнезу захумском Михаилу Вишевићу. Истакавши кратко, да је Хум у X, XI и XII столећу био под јурисдикцијом спљетске архиепископије, али отпочео је са детаљнијим расправљањем о хумској цркви од доба Немањића. Св. Сава је, по Руварцу, отпочевши организацију српске цркве, поставио и за Хум, у колико је он — до реке Неретве — био у власти Стевана Првовенчаног, и за требињску област једног епископа са седиштем у Стону, у храму Пресвете Богородице.

Са падом хумске земље под Босну (око 1325), где су били у моћи богомили, није се, по правилном закључку могао одржати православни епископ. Последњи епископ хумски био је Стефан, који се спомиње у једној повељи краља Уроша III Дечанског. Тај епископ Стефан утекао је из Хума када су га Босанци освојили.

Иза поменутих расправе по значају и вредности дошла би студија „*Владике цетињско-зетске и црногорске*”.¹ У њој испитује прошлост ове цетињско-зетске и црногорске епископије. Иза ове студије следе чланци: 1) О Манастиру Кома; 2) О Манастиру Бешка

⁵⁴ Летопис МС, књ. 237, 107—113; Ј. А. Томић, Кад је спаљено тело св. Саве, Београд, 1906.

⁵⁵ Глас СКА, LXV.

Горица; 3) О Манастиру Св. Николи на Врањини у Скадарском блату.

И. Руварац поклонио је доста пажње и манастирима у Србији. Треба с овим поменути и његов чланак „Судбина манастира Винче у Србији” за који Руварац тврди да је задужбина Стевана Лазаревића, српског деспота. На основу записа, званичнога описа Манастира Винче и описа земаљске администрације у Србији закључио је И. Руварац, да је тај манастир опустео када је Србија пала под Турке 1459., а поново је обновљен под патријархом Макаријем у 2/2 XVI столећа. Али је убрзо Манастир Винча 1611. опет опустео, па је ускоро поново обновљен, да иземђу 1683—1699. по трећи пут опустео којом приликом се братство Винче преселило у Манастир Кувеждин.

У *Старинару* за 1888. и 1889. штампан је даље чланак „Прилози и грађа за повест о српским манастирима”, где су, по једном рукопису Академије СССР, објављена нека дата о манастирима: Студеници, Милешеву, Дечанима, Хопову, Раваници уз Мораву, Крушедолу, Љубостињи, Сопоћанима, Морачи, Бањи и Лисаћу. У другом одељку овога чланка „О кучајинским манастирима по Записима” груписао је Руварац и средио записе о Манастиру Раваници, Витеници, Брадачи и Горњаку.

Велику пажњу посветио је И. Руварац прикупљању изворне грађе за историју српске цркве у Карловачкој митрополији. На прикупљању ове грађе Руварац је марљиво и вредно радио у Патријаршијској библиотеци и архиви. У листу „Беседи” за г. 1868 1869. и 1870. објавио Руварац, из пом. Библиотеке и архиве, многе важне документе из XVIII XIX столећа, која се тичу српске цркве и српског народа у Угарској.

Поред поменутих питања И. Руварац је поклонио много пажње и времена раду на Историји српске цркве у Боки Которској. У шематизму епископије Боке Которске за 1888. објавио је И. Руварац рад „Списи и записи који се тичу пострижника Манастира Савине Патернија”, који је умро као епископ посвећења у Сремским Карловцима, а у Шематизму исте епархије за 1889. писмо Стевана Љубибратића из Карловаца од 18. II 1729. у коме јавља да ради прогонства од иновernih оставља своју далматинску епархију и прелази у Аустрију. Сем тога објавио је он ту један акт, којим је архијерејски синод бира и одређује Стевана Љубибратића на епархију костајничку. Али велики интерес показао је И. Руварац при обради врло занимљиве расправе »Pop Nikodim der erste Klostergründer in der Walachei« у којој говори о оснивању Манастира Тисмане и Водице у Влашкој, као и оснивању Манастира Вратне и Манастирице у Неготинској Крајини.⁵⁶

Од особитог значаја је расправа И. Руварца „Шта се и како се и с које стране досле покушавало да се и код нас оснује Семинариј за кандидате свештеничког реда”.⁵⁷ Расправа је рађена на ос-

⁵⁶) Archiv für slav. Phie., XI.

⁵⁷ И. Руварац, Шта се и како се и с које стране после покушавало да се и код нас оснује Семинарија за кандидате свештеничког реда, Нови Сад, 1887.

нову списка архива Карловачке митрополије. У њој, поред покушаја подизања Семинарије, Руварац илуструје на много места новију историју карловачке митрополије.

Доста пажње И. Руварац посветио је и аутокефалности српске цркве. Нарочито је писао о раду св. Саве као организатора српске цркве. На ово важно питање по српску цркву скренула му је пажњу расправа И. С. Палмова „Новия данныя къ вопросу объ учрежденія сербской архіепископій Св Савои въ 13 в.) „која је објављена у часопису *Христијанское чтение* са г. 1892. У томе чланку реферише Палмов о зборнику канонскога материјала Кардинала Питре, па је између осталог објавио ту у руском преводу неколико одломака из писма охридског архиепископа Хоматијана Св. Сави, у коме улаже протест због оснивања аутокефалности српске цркве, која је до тада била под јурисдикцијом Охридске архиепископије.⁵⁸

Руварац је пре ове расправе забавио се питањем оснивања аутокефалности српске цркве у чланку „О археологији Срба или иначе званих Трибала”.⁵⁹

Сува је штета што су остали недовршени радови И. Руварца „Прилози агиолошки”, штампани у *Српском Сиону* за 1898. У њима је И. Руварац расправљао о години и дану смрти српских светаца, затим о опћој стихири српским свецима од Митрополита Јована Борђевића, о ликовима српских светаца, како их је приказао К. Жефаровић у својој *Стематографији*.

Наведеним радовима Иларион Руварац је углавном обухватио скоро целу историју српске цркве. Зато је студија византолога Хајнриха Гелцера »Der Patriarchat von Arhrida. Geschichte und Urkunde, 1902. привукла његову пажњу. Он је замерио др Јов. Радонићу на рецензији ове књиге, која је штампана у *Archiv für slav. Phil.* XXV што није исправио наслов књиге Гелцерове, да нису охридски епископи никада носили титулу патријарха. Паралелно с овим похвалио је Јиричекову рецензију ове књиге у *Byzantinische Zeitschrift*, XIII.

РАДОВИ ИЛАРИОНА РУВАРЦА ИЗ ОБЛАСТИ ИСТОРИЈЕ ВИЗАНТИЈЕ

Пред други међународни конгрес за византиске студије, који је одржан у Београду месеца априла 1927., професори Универзитета Драг. Анастасијевић и Филарет Гранић почели су да прибирају библиографију радова, који се односе било на прошлост Византије уопште, било пак специјално на наше односе према Византији. Професору и академику Филарету Гранићу између осталог пало је у део да састави листу радова архимандрита Илариона Руварца у којима су обрађени односи Србије и Византије, што је и учинио врло савесно.

⁵⁸ Др Јован Радонић, И. Руварац и његови радови на пољу цркв. историје, Гласник ИД у НС, V, I св., стр. 240—241.

⁵⁹ Летопис МС, књ. 150,

Професор Ф. Гранић је утврдио да се у радовима архим. И. Руварца обрађује, и то: 1) К чланку о каталозима пећких патријарха, Гласник СЋД 47 (1879), 265—275 питање о присједињењу српског патријархата охридској архиепископији; 2) Прилози к објашњењу извора српске историје, Гласник СЋД, 49 (1881), 1—52 питање „О Диоклеји у Кинама” с упоређивањем са савременим домаћим изворима, да је град Διόκλεα τε Πόλις Πε ρε φανήα који се спомиње у Историји Јована Кинама V, 17 у низу градова у Далмацији покорених око 1166. од Јована Дуке, војсковође цара Манојла I Комнина, никакo не може односити на стари град Диоцлеа, него да је то вероватно град Clis и да је Διόκλεα Те πολις у Кинамову тексту свакако настало коруптелом и емендацијом ιετοκλεις Те πολις³⁾ Кратки нацрт епископата у Срему у обште и на посе Сремско-Карловачке Архидијецезе, Шематизам ист. прав. србске архидијецезе сремско-карловачке за годину 1884. Нови Сад 1884., у коме у уводу сумарно додирује историју цркве у византијској епохи не изнесећи ништа ново; 4) Прилози за српску повест, *Летопис МС*, 150 (1887), 53—88. Саопштава преводе: а) из дела јерусалимског патријарха Хрисанта, Историју јерусалимске патријаршије, књ. VIII, гл. 13, која је посвећена историји Срба, и б) из дела истог патријарха Σιντάρ Μα Те ητο περι των οφφικίων κληρικων και αρκων Τικζων . . . књ. VIII гл. 13 која се односи на Пећку патријаршију односно архиепископију (Оба Хрисантова дела изашла су на свет 1715). Руварац ове преводе пропраћа историјским каментаром и потребним примедбама; 5) Рашки епископи и митрополити, *Глас СК академије наука* 62 (1901), 1—46 питања о граду Расу у коме побија и критикује мишљења историка Ст. Новаковића, Љ. Ковачевића, Љ. Јовановића и А. Гавриловића о њему на основу византијских писаца о њему; 6) Бураћ Вуковић, деспот српски и Борће Кастриот — Скендербег, вођ арбанашки, године 1444., *Летопис МС* 229 (1902), 1—13 у коме побија погрешан навод Вјекослава Клајића, у његовом делу *Повјет Хрвата*, св. II, Загреб, 1901, стр. 200, да се у историји византијског историка Халкондила у вези са битком код Варне од 1444. налази једно место у коме се Бураћ, деспот од Србије, означава као главни кривац свих хришћанских несрећа, па и оне код Варне, што није хтео преко српског земљишта да пусти Скендербега са војском који је хитао у помоћ Хришћанима код Варне. Ово место у Халкондила уопште не постоји, а Клајић је поменути цитат узео из дела Ч. Мијатовића „Деспот Бураћ Бранковић, II, стр. 44-45, који је пак овај податак узео из Марина Барцелија. Дело Барлеција *Vita* је непоуздано и садржи пуно измишљених писама, писаних наводно од разних владара Скендербегу. По Руварцу Барцели је у горњој тачки завео већину историка почев од XVII до XX столећа (М. Орбинија Праја Катону К. Хорфа Херцберга, Хубера, Мијатовића, Клајића.⁶⁰

Из изложеног се јасно види да се Иларион Руварац прилично бавио проблемом односа Србије и Византије. Радови И. Руварца,

⁶⁰ Др Филарет Гранић, Радови Илариона Руварца, који имају везе с византиском историјом, Гласник ИД у НС, V, св. 1 (1932), стр. 246—247.

који су додиривали и обрађивали овај проблем у многоне служили су као путоказ Ст. Станојевићу при изради његовог дела „Византија и Срби,” I-II, 1903-1906.

РАДОВИ ИЛАРИОНА РУВАРАЦА ИЗ ИСТОРИЈЕ СРБА У ВОЈВОДИНИ

Иларион Руварац видели смо из досад изложених чињеница о њему да није био мали и ситан дух, ограничен на незнатна питања по времену и простору. Његова проучавања била су многобројна и врло разноврсна. Без мало обухватио је он скоро све периоде прошлости нашега народа. Њега је, како што смо видели, интересовала и политичка, ратна, и црквена, и културна и друштвена прошлост нашега народа. Са великим интересовањем проучавао је он историју Црне Горе и средњовековне Србије као и историју Босне и краја у којем се родио.

Његово велико и опште интересовање било је проучавање прошлости нашега народа у Војводини. Он је дао основне и најбоље ствари из историје српске цркве и школе.⁶¹ И о другим не мање важним, питањима дао је Руварац врло занимљиве студије.⁶² Једна од најбољих монографија у нашој историографији је Руварчева расправа „Стари Сланкамен” (1892). Драгоцене су његове студије о историјским изворима насталим у овим крајевима.⁶³ Поред ових својих, по нашу науку, тако значајних радова објавио је Руварац и велики број важних докумената, који се односе на прошлост Срба у Војводини, каткад и без свог потписа.⁶⁴

Његов рад на проучавању неких питања из политичке историје Срба у Угарској пада у једно, по наш народ, врло тешко доба. То је време његова научног рада од 1886 до 1895. Тих година падале су и прославе крупних догађаја, политичких и културних. 1889. навршавало се пет стотина година од битке на Косову, а убрзо после тога четири стотине година од појаве прве српске штампане књиге. Тих година навршавало се две стотине година од Велике сеобе. Поводом тих прослава настала су његова највећа дела: О кнезу Лазару, О Цетињској штампарији и Одломци о грофу Бурђу Бранковићу и Арсенију III Чарнојевићу. Ови радови Руварчеви изазвали су велику полемику, и то, можемо рећи доста жучну. Противници нису га ни мало штедели. Због тога је и сувише трпео. Али, и поред свега, он је изишао као некад Вук Ст. Карацић, победник. Круна те његове борбе за историјску истину био је његов избор 1888. године за члана Српске краљевске академије наука. О томе Руварац у своме писму Академији од 19. IV 1888. године каже: „Скрушен и

⁶¹ Др Д. Ј. Поповић, Рад И. Руварца на проучавању историје Срба у Војводини, Гласник ИД у НС, V, св. I, стр. 248—249.

⁶² Ибидем, 248—249.

⁶³ И. Руварац, Нешто о кроници деспота Бурђа Бранковића, Летопис МС, 111; исти, Повесна слова о кнезу Лазару и кнезу Стевану Штиљановићу, Летопис МС, 117.

⁶⁴ Беседе за 1868.

тронут, охрабрен и озарен том обавешћу, не могу ни часа пропустити а да сад већ не одговорим високом председништву изјавом своје дубоке и топле захвалности, тим дубље и топлије, што знам и осећам, да је толику почит и такво одликовање од стране Српске краљевске академије, дојакошњим ситничарским радом нисам заслужио, но да се том избору призрело на моју добру вољу и тежњу за истином, да је само то призрење могло претећи и решити избор мој за члана Српске краљевске академије”.⁶⁵

РАДОВИ ИЛАРИОНА РУВАРЦА ИЗ ОБЛАСТИ ИСТОРИЈЕ ЦРНЕ ГОРЕ

У радовима о прошлости Црне Горе одржавало се све до Илариона Руварца углавном неколико крупних заблуда, подржаване и популарисане, с једне стране, од наших романтичара педесетих, шездесетих и седамдесетих година прошлога столећа, под утицајем, витешких борби народа Црне Горе са брдским и херцеговачким племенима против Турске. У тим радовима, некритичким и заснованим на традицији, — од владике Василија Петровића,⁶⁶ владике Петра⁶⁷, С. Милутиновића⁶⁸ па преко Д. Милаковића⁶⁹ М. Медаковића⁷⁰, А. Андрића⁷¹, и Ј. Будиње⁷² до П. Ровинског⁷³ поред других — стереотипно понављало: да је Црна Гора после пада Србије (1459), Босне (1463), Херцеговине (1482), једина остала независна за сва времена турског господарства српским народом; да је последњи Црнојевић оставио да Црном Гором управља Цетињски митрополит, те на тај начин да је ударен темељ теократској владавини у Црној Гори, — владавини владика из разних племена до владике Данила Шћепчевића (Петровића); и најзад да је владика Данило, као духовни и световни господар Црне Горе, оснивач династије Петровић.⁷⁴

Константин Јиричек, бечки проф. универзитета је у једном свом чланку описао унеколико карактер односа државе Црнојевића према Турцима и изнео шта је наступило непосредно после њеног пада и касније.⁷⁵ Исто тако у извесним другим публикацијама нашим и страним било је говора и узгредних тврдњи, да је Црна Гора све до краја XVII столећа и фактички признавала турску власт⁷⁶. Иларион Руварац је међутим, први ушао, критички и опширније, у историју Црне Горе до почетка XVIII столећа, доба и иначе оску-

⁶⁵ Гласник ИД у НС, V, св. 1 (1932), стр. 296.

⁶⁶ Историја о Черној Гори, Москва 175; Летопис МС, ов. 28.

⁶⁷ Кратка историја Црне Горе, Грлица за 1835.

⁶⁸ Историја Црне Горе од искона до новијег времена, Београд, 1835.

⁶⁹ Историја Црне Горе, Задар, 1856.

⁷⁰ Повестница Црне Горе, Земун, 1850.

⁷¹ Geschichte des Fürstenthums Montenegro, Беч, 1853.

⁷² Storia del Montenegro, Сплит, 1882.

⁷³ Черногорија, Петроград, I, 1888.

⁷⁴ Борђе Петровић, Историја Црне Горе, Београд, 1896.

⁷⁵ Др К. Јиричек, Черна Гора, Охув словник научни, 1892, св. VI.

⁷⁶ И. Руварац, Монтенегрина, 46—68 Ј. Н. Томић, Политички однос Црне Горе према Турској 1528—1684, Глас СКА, LVIII, 3—4.

дно у савременим изворима и замагљено традицијом, усменом и писменом. У расправи о цетињској штампарији, поред тога што је доказао да је штампарија подигнута не на Ободу већ на Цетињу, и не од Ивана Црнојевића већ од његовог сина и наследника Ђурђа. Руварац је допунио К. Јиричека, да је Иван Црнојевић већ од 1482. признавао турску власт, и да је од 1499. остатак његове државе, Црна Гора, сасвим потпала под турску власт те припојена скадарском санџакату.⁷⁷ Касније је издвојена као посебна област, 1514-1528, под потурченим сином Иваном, Скендер-бегом Црнојевићем, а после тога опет враћена под власт скадарских санџак-бегова. Руварац је навео ово питање о Црној Гори расправом о зетским и црногорским митрополитима.⁷⁸ Детаљније се њиме позабавио у свом делу *Montenegro*⁷⁹. На основу дотада штампане грађе ушао је И. Руварац у основна питања историје Црне Горе, до почетка XVIII столећа, са истребљењем потурица закључно. Руварац се ту најпре, после увода са подацима шта се знало и писало о Црној Гори код нас и на страни до четрдесетих година прошлог столећа, задржао на питању независности Црне Горе у току XVI и XVII столећа, и доказивао се дотле непознатим подацима: да је Црна Гора у то време била турска област под непосредном влашћу скадарских санџак-бегова, па према томе, поред осталог, да о теократској владавини у њој не може бити говора у току тог времена, па и нешто касније.

Потакнут горњим радовима Илариона Руварца, Јован А. Томић, на основу необјављене грађе из Венецијанског (Млетачког) архива, поред штампане, искоришћене и неискоришћене италијанске дао нешто касније низ студија по истим питањима углавном, које је И. Руварац покренуо. Тако је Ј. А. Томић, потпуно потврдио закључке К. Јиричека и И. Руварца о паду државе Црнојевића под турску власт (1499).⁸⁰ У другој својој расправи Ј. А. Томић утврдио је опет са новим подацима да је теза И. Руварца о независности Црне Горе сасвим тачна.⁸¹ Томић је, захваљујући богатој архивској грађи, кориговао, и проширио, употпунио и заокружио излагања И. Руварца о дотичним питањима. Исто тако као и И. Руварац, и Ј. А. Томић сматра да ослобођење Црне Горе од турске власти почиње тек са Морејским ратом. Др Јово Тошковић сматра да је гледиште И. Руварца да се право и истинско одметање Црногораца одиграва тек по паду Херцег Новог 1687., доласком Млетачке посаде на Цетиње и постављањем Грбичића, которског властелина, за гувернадура црногорског, а не одмах почетком рата млетачко-турског⁸².

И у другим важнијим питањима, Ј. А. Томић проширује и утврђује углавном наводе И. Руварца. Исто тако, гледиште И. Руварца

⁷⁷ И Руварац, О цетињској штампарији пре четири стотине година, Глас СКА, XI.

⁷⁸ И. Руварац, Владике зетске и црногорске, Просвјета, 1892—1893, 13—21.

⁷⁹ И. Руварац, Монтенеприна, Бранково коло, 1897. и 1898; и посебно издано Друго издање, 1899.

⁸⁰ Ј. А. Томић, Црнојевић и Црна Гора, Глас СКА, LVIII, LX, LXII.

⁸¹ Ј. А. Томић, Политички однос Црне Горе према Турској 1528—1684, Глас СКА, LXVIII.

⁸² Др Јово Тошковић, Значај рада И. Руварца на проучавању Црне Горе, Гласник V, св. I (1932), стр. 254.

да се владика Данило не може узети као оснивач династије Петровића, јер поред осталог он као и његови наследници, није био у правом смислу световни владар, него је више духовном влашћу утицао на световне послове Црне Горе.

На крају дакле, можемо да кажемо да је И. Руварац својим радовима на проучавању прошлости Црне Горе дао драгоцене резултате и расчистио сасвим све оно што се плело око питања независности Црне Горе. У колико у потпуном рашчишћавању свега оног што се односило на ово питање није успео није кривица до њега већ до оскудности изворне грађе. Њега, као и Ј. Н. Томића у овоме донекле коригују турска архивска и изворна грађа. Напомене у томе правцу дали су у вези овог питања расправе др Б. Бурђева и Мом. В. Жеравчића.

ИСТОРИЈСКА ЗАОСТАВШТИНА ИЛАРИОНА РУВАРЦА

После смрти Илариона Руварца, 8. VIII 1905. године остао је добар део од њега деценијама систематски скупљене грађе, мање или више сређене, али још неупотребљене и неискоришћене грађе, и неких делимичних нацрта за његово велико дело »Serbia sacra«, о коме је писао у предговору другог издања своје „Две студентске расправе“, Нови Сад, 1884.

Много се, после тога, расправљало о потреби издавања скупљених радова Илариона Руварца. Професор др Никола Радојчић предлагао је да „све исписе, белешке и планове Руварчеве треба пажљиво распоредити и споменути, да би се тако упознала ширина и дубина његових научних напора; штампани радови не дају о њима сасвим тачну представу”.⁸³

Из приватне кореспонденције др Јована Радонића с Иларионом Руварцем да се закључити да је Руварац у последњим данима свога живота носио се мишљу да објави и публикује многе своје радове али га је смрт претекла.⁸⁴ То се исто да закључити из кореспонденције Руварчеве с Вл. Красићем, К. Херманом, Б. Даничићем, Ст. Новковићем и другим. Део те кореспонденције објавили су Дим. Руварац Р. Врховац и Павле Стевановић.

Идеју да објави и публикује дело »Serbia sacra« створио је Руварац очевидно под утицајем средине, за време свог дугогодишњег боравка у Сремским Карловцима, том „Српском Сиону“, средишту Карловачке митрополије и српске богословске учености.

Кад се вратио са студија права (1852-1856) из Беча, млади Руварац је, како сам каже у споменутом предговору, ступио у монашки ред после свршене Карловачке богословије (1. I 1861) мислио је. „да ће моћи у том реду наставити старих наших писаца житије господе српске, архиепископа и патријараха српских, саставитеља ца-

⁸³ Др Никола Радојчић, О радовима Илариона Руварца, Гласник ИД у НС, Нови Сад, 1930, III, св. 3, 354.

⁸⁴ Летопис МС, 233, 118—120.

роставних књига, родословаца и летописаца наших, који су сви из реда монашког.⁸⁵

Поменули смо раније да је Иларион Руварац провео као придворни калуђер у Карловачком патријаршијском двору од 1861. до 1882., дакле 21 годину, у својству конзисторијалног бележника, библиотекара митрополијско-патријаршијске библиотеке, професора богословије, потпредседника конзисторије и ректора богословије све до 1. фебруара 1882., када га је патријарх Герман Анђелић президијално скинуо с управе богословије и послао у његов манастир Гргетег.

Под утицајем те средине, у којој је живео и боравио, Руварац је наставио рад на историји и започне своје велико дело »Serbia sacra«, Историју српске цркве, за којом се у патријаршијском двору осећала већ давно потреба и чинили разни покушаји, али није било способне личности за ову врсту посла.

Још је 1793. митрополит Стефан Стратимировић понудио архимандриту Јовану Рајићу да напише приручну књигу црквене историје, али је Ј. Рајић одбио да „прави какве колекте за компендијум црквене историје“ због слабог вида и слабог здравља, јер је тада имао већ 67 година⁸⁶. Из одговора митрополита Стефана Стратимировића грчком штампару из Беча, Геогију Виндотију да му пошаље за четврти том црквене историје атинског архиепископа Мелетија какво дело у Карловачкој митрополији види се да таквог још није било. Из истих разлога Стратимировић није могао ни немачком историку Ј. Хр. Енгелу за његову *Историју Србије* послати ни тражени списак свих архиепископа и епископа у Карловачкој митрополији од Арсенија III.⁸⁷

Ни за време школовања И Руварца у Карловцима (1856-1859) прилике се у том погледу нису промениле, тако да је и Руварац лично осетио потребу једног уџбеника црквене историје.

Кад је свршио богословију и 1. јануара 1861. замонашио се, као придворни калуђер сав се закопао у Патријаршијску богату библиотеку и проучавао у њој изворе, бележећи из њих историјску грађу за своје будуће радове. Многобројна маргиналија његовом руком у Бонском и Швендтнеровом корпусу, Фејеровом кодексу, Фарлатију, Катони и другим књигама, особито на корицама забележена о томе јасно говоре. Никанор Грујић, епископ пакрачки бележи у својој аутобиографији, да И. Руварац за време његове администрације у Карловачкој митрополији није избијао из патријаршијске библиотеке. Руварац је лично уредио патријаршијску библиотеку по струкама и форматима, и нумерисао сваку књигу и саставио тачан „Зехел каталог“ (од 4221 дела са 6944 свеске), који је и данас још у употреби. Паралелно је радио и у патријаршијско-митрополитском архиву, у коме је проучавао збирку старих рукописа, особито хронике грофа Ђорђа Бранковића. Од старешина фрушкогорских ма-

⁸⁵ Др Мита Костић, „Serbia Sacra“ Илариона Руварца, Гласник ИД у НС, V, св. 1, стр. 256.

⁸⁶ Др В. Јагић, *Источнички*... II, 656.

⁸⁷ Гласник ИД у НС, Сремски Карловци, 1932, V, 257.

настира добијао је Руварац многе старе рукописе на увид, те је неке од њих слао на употребу и Бури Даничићу у Загреб.

Руварчеви радови из црквене историје су већим делом одломци и саставни делови његовог замишљеног дела »Serbia sacra«, које је попут класичног Фарлатијевог дела »Illyricum sacrum« требало да пружи темељну подлогу за историју српске архиепископије и патријаршије сваке поједине епархије и митрополије, и свих српских манастира. У ту сврху Руварац је целог живота сакупљао и прибирао историјску грађу, специјално из старих записа и натписа.

Услед презаузетости у другим пословима Руварац није стигао не само да објави, већ ни да обради ни припреми за штампу многе своје радове и прибрану грађу. Није успео да оконча ни своје замишљено дело »Serbia sacra«.

Међу његовим недовршеним радовима треба поменути: 1) Хилендарски игумани од 1200-1427 (2 стр. фол.); 2) О патријарсима (о њиховим титулама; о њиховом постављењу; о резиденцијама; о дијецезама под њима (нацрт); 3) Архиепископија и Патријаршија (4 стр. фол.); 4) Манастири као седишта архиепископа и епископа (1 ст. фол.); 5) Бугарске епископије (6 стр. фол.); 6) Херцеговачки манастири; и још неки ситнији радови.

Научна вредност Руварчевих радова и књижевно-историјске заоставштине је велика. Истина, неке ове радове, пре штампања и обраде, треба прегледати и допунити.

ОПШТА ОЦЕНА РАДА ИЛАРИОНА РУВАРЦА КАО ИСТОРИКА

О раду Илариона Руварца писано је прилично. У целости његов рад није сасвим обухваћен. Покушај је учињен неком врстом *Споменице*, коју је објавило Историјско друштво у Новом Саду у свом часопису „Гласнику“ 1932, чији је редактор био Викентије Проданов, тадашњи архимандрит, касније патријарх српски. Свестране монографије о њему као историк у и творцу новог критичког правца у српској историографији још нема. Неке покушаје у томе правцу чинили су Јован Томић, и др Јован Радонић, па и др Никола Радојчић. Али се, на велику жалост наше српске историјске науке, на томе и остало.

Научна вредност Руварчевих историјских радова није ни до данас у ничему изгубила. Зато је Јован Радонић у праву када Руварца ставља поред великана наше српске науке и књижевности Доситеја Обрадовића и Вука Ст. Карацића. Такође не греши ни др Ст. Станојевић када га назива оцем српске модерне историографије. И поред неких својих слабости и претераности, Руварац има и крупних заслуга што је српској историјској науци прокрчио пут и створио у њој нов критички правац, који су прихватили његови сарадници: Ст. Новаковић, Љ. Ковачевић, и др Јован Радонић, др Ст. Станојевић, Љуб. Јовановић, и Јован Н. Томић.

Иларион Руварац је за нашу историјску науку значио и значи, као што је то био за хрватску историјску науку др Фрањо Рачки са којим је он одржавао тесне везе, велико име.

Momchilo Zeravcich

ARCHIMANDRITE ILARION RUVARAC AND HIS SIGNIFICANCE FOR THE RESEARCH OF THE POLITICAL AND CULTURAL HISTORY OF THE SERBS

Ilarion (Yovan) Ruvarac, historian was born on 1st September 1832 at Sremska Mitrovica, and died on 8th August 1905 in Monastery Grgeteg, Syrmium). He spent his childhood at Stari Slankamen and Stari Banovci. The first six classes of the High School he attended at Sremski Karlovtsy, and the last two in Vienna. It was in this city that he studied history and law. During his studies he made research work in libraries, where he especially got an insight into the criticism of the sources and comparative studies of the national tradition. From Vienna he went to Karlovtsy to study theology (finished in 1859). Being a student of theolog he published his two excellent studies in the periodical »Sedmica« (Week): **An Outline of Domestic Sources of the Old Serbian History** (1856) and **A Contribution to the Study of the Serbian Heroic Poems** (1857). These both were republished in 1884 under the title »Two Student Treatises«.

After finishing the Theological School he became teacher at the Karlovtsy High School, and on the 1st of January, 1861, he became monk in the Monastery Krusedol with the name Ilarion. Since 1872 he is teacher at the Theological School at Sr. Karlovtsy, in 1874 he is appointed archimandrite of Monastery Grgeteg, and in 1875 he is the Principal of the Theological School at Karlovtsy. In 1882 Ruvarac s again in his Monastery, and then Bishop's Deputy of the Temisvar Diocese. But he not feel very well there — he did not want to become Bishop. So he remained in Grgeteg, which he repaired. The years spent in this monastery were his most fruitful years in the scientific work, when he published most of his works.

The major works of Ruvarac could be separated into several most important groups: political history, historical geography, research work into almanach geneologies, inscriptions. The list of the scientific works of I. Ruvarac was published in the **Memorial Book to the late Archmandrite of Grgeteg Ilarion Ruvarac** (1905).

The following personalities have written on Ruvarac: **J. Radoinic**, Letopis Matice Srpske, 241-245; Ditto, Istochnik, 1906 and 1907; **N. Radojcic**, Branko kolo 1909 **J. Grcic** Branik, 1906; **Tomic**, Kritika Ruvarceve skole, 1908; **V. Nikolic**, Zastava 1908; **A. Ivic**, Vjesnik Zem. Arhiva 1908; Spomenica, Novi Sad 1932.